

ORCID 0000-0003-2671-9737

НОСОЛЕНКО Інна Валеріївна,

Аспірантка кафедри спортивних дисциплін, Черкаський національний
університет імені Богдана Хмельницького

e-mail: nosolenkoinna@ukr.net

УДК

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ В МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Дослідження присвячено проблемі виховання моральних якостей в молодших підлітків у процесі занять фізичною культурою. Передбачалось, що підбір відповідних педагогічних засобів і методичних прийомів буде сприяти суттєвому підвищенню ефективності процесу формування моральних якостей в молодших підлітків. В дослідженні було задіяно 43 учні третіх класів, з яких 20 дівчат і 23 хлопці. Були використані такі *методи дослідження*: аналіз науково – методичної літератури; педагогічне тестування, опитування (анкета, бесіда), педагогічне спостереження, педагогічний експеримент, методи математичної статистики. Для визначення рівня моральної вихованості підлітків була використана методика анкетування, запропонована І. Д. Бехом, О. В. Матвієнко. За результатами аналізу психолого-педагогічної літератури в структурі моральних якостей виділені три компоненти: *когнітивний, мотиваційно-емоційний і діяльнісний*. Тому запропонована нами методика формування моральних якостей передбачала таку послідовність: вивчення теоретичних основ моралі, формування моральних уявлень і понять; формування мотиваційно – емоційної основи моральної діяльності; організація та зміст практичних занять, що вимагає прояву моральних якостей підлітків під час виконання конкретної діяльності. Порівняльний аналіз даних контрольних та

експериментальних класів показує, що запропонована нами методика з широким застосуванням ігрового і змагального методів на уроках фізичної культури сприяла помітному приросту фізичних здібностей і моральних якостей в підлітків експериментального класу. Загальний рівень вихованості моральних якостей збільшився з 8,9 до 9,75 балів ($P < 0,05$). Показано, що вчитель на уроках фізичної культури має великі можливості для вирішення виховних завдань.

Ключові слова: моральні якості, молодші підлітки, педагогічний експеримент, фізична культура, процес формування.

Постановка проблеми. Люди завжди цінували гармонію фізичних і духовних якостей. Саме найбільш гармонійно розвинена фізично і морально людина наближається до ідеалу, якого прагне мати суспільство в ролі своїх громадян. Сьогодні, коли дефіцит духовної культури усвідомлюється як одна з головних перешкод на шляху оновлення суспільства, духовний розвиток особистості виступає одним із найактуальніших завдань сучасної держави, ця спрямованість підкреслюється у державних документах: цільовій комплексній програмі "Фізичне виховання – здоров'я нації", "Концепції фізичного виховання в системі освіти України", "Національній доктрині розвитку освіти в Україні".

Школа впливала на формування високоморальної особистості, індивідуальності учня в усі часи і це підтверджують праці А. Сухомлинського, А. Макаренка, В. Крутецького, І. Беха, О. Матвієнко, та інші. Виховання моральних якостей у процесі занять фізичною культурою досліджували В. Белорусова, І. Решетень, А. Деркач, А. Цьось, Б. Шиян, Л. Волков та інші. Показано, що вчитель на уроках фізичної культури має великі можливості для вирішення виховних завдань. В той же час питання впливу занять фізичною культурою на формування моральних якостей учнів різного віку залишаються недостатньо вивченими. Подальше вивчення цих питань є, на наш погляд, не тільки актуальним, але й має практичну значущість. В рамках цієї статті ми обмежимося вивченням ефективності

засобів і методів виховання моральних якостей в молодших підлітків у процесі занять фізичною культурою.

Мета статті: на основі здобутків теорії та методики виховання розробити і перевірити на практиці ефективність засобів і методів формування в молодших підлітків моральних якостей у процесі занять фізичною культурою.

У відповідності з метою визначено такі **завдання дослідження:**

1. Дослідити стан проблеми виховання моральних якостей молодших підлітків.

2. Обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність засобів і методів формування моральних якостей в молодших підлітків у процесі занять фізичною культурою.

Об'єкт дослідження: процес формування моральних якостей в молодших підлітків.

Предмет дослідження: засоби і методи формування моральних якостей в молодших підлітків у процесі занять фізичною культурою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення поставлених завдань були використані такі *методи дослідження:* аналіз науково – методичної літератури; педагогічне тестування, опитування (анкета, бесіда), педагогічне спостереження, педагогічний експеримент, методи математичної статистики. В експерименті брали участь два паралельних класи (експериментальний і контрольний). В дослідженні було задіяно 43 учні третіх класів, з яких 20 дівчат і 23 хлопці. Для визначення рівня моральної вихованості дітей середнього шкільного віку була використана методика анкетування, запропонована І. Д. Бехом, О. В. Матвієнко. Визначались такі моральні якості: **взаємодопомога, працьовитість, відповідальність, чесність, справедливість**, які на думку вчених більшою мірою формуються саме в підлітковому віці. Визначення рівня вихованості цих якостей входило у зміст анкети. Всього анкета містить п'ятнадцять запитань, тобто по три запитання для визначення кожної якості.

Оцінювання проводилося по дванадцятибальній системі: за відповідь «А» ставиться 3 бали, за «Б» - 2 бали, за «В» - 1,5 бали, за «Г» - 1 бал. Також проводилось тестування рівня фізичної підготовленості підлітків. Початкові показники моральних і фізичних якостей експериментальної і контрольної групи практично не відрізнялись. Педагогічний експеримент проводився під час уроків фізичної культури протягом навчального року у школі № 6 міста Черкаси в період з жовтня 2018 року по травень 2019 року.

Педагогічна практика і наши спостереження свідчать, що молодші підлітки вживають терміни пов'язані з моральними якостями, але не всі ці терміни входять у механізм регуляції поведінки. Термін «чесність» вживають 77%, «добродота» - 77%, «смівливість і боягузтво» - 60%, «нечесність» - 50%. Вони запам'ятовують ці терміни у типових ситуаціях, але рівень розуміння цих термінів у них ще низький. Моральні норми поведінки успішно засвоюються молодшими підлітками, коли вчитель не тільки розкриває їх зміст на конкретних прикладах, показує як їх треба виконувати, а і ретельно стежить за неухильним виконанням, залучує колектив, товаришів до участі в контролі за дотриманням правил.

Аналіз літератури, досвід практики дозволили розробити методику поєднаного виховання фізичних здібностей та моральних якостей молодших підлітків у процесі занять фізичною культурою. Заняття з учнями контрольного класу проводились за загальноприйнятою програмою.

За результатами аналізу психолого-педагогічної літератури в структурі моральних якостей виділені три компоненти: *когнітивний, мотиваційно-емоційний і діяльнісний*. Тому в роботі з експериментальною групою нами передбачалось, що розвиток моральних якостей під час проведення уроку з фізичної культури мав таку послідовність: вивчення теоретичних основ моралі, формування моральних уявлень і понять; формування мотиваційно – емоційної основи моральної діяльності; організація та методика проведення занять, що характеризує діяльність відповідно моральним якостям поняття

яких розкрито для учнів; корекція педагогічних дій, що дозволяє підвищити активність навчально – виховного процесу молодших підлітків.

Когнітивний компонент проявлявся в системі знань теоретичних питань фізичного виховання відповідно до навчальної програми з фізичної культури в загальноосвітніх школах. Тому в моральному вихованні молодших підлітків під час експерименту велика роль відводилася вчителю, який сам розуміє всі поняття моральності, вміє організувати навчально – виховний процес так, щоб ці знання отримували учні і використовували у своїй діяльності. Отже, через систему організації, норм, заборон, оцінок, ідеалів мораль регулює поведінку людини. Тому вчитель фізичної культури чітко визначал основні поняття моральних якостей та особливості їх прояву в учнів під час уроків фізичної культури.

Мотиваційно-емоційний компонент відображав мотиви, потребу в фізичному та моральному вдосконаленні підлітків, інтерес до занять фізичними вправами. *Діяльнісний компонент* відображав практичні прояви власних моральних і фізичних здібностей в ситуаціях, які створювалися під час навчального процесу. Тому в процесі експерименту ми перш за все намагалися зробити раціональний вибір форм та методів організації і виконання фізичних вправ. Враховувалось, що ефективне виховання моральних та фізичних здібностей в молодших підлітків потребує використання ігрового та спортивно – ігрового методів коли заняття проводяться з елементами змагальної діяльності. Увага в молодших підлітків дуже обмежена за часом і не може довго зосереджуватись на одній вправі. Тому заняття проводились так, щоб дитина отримувала задоволення від них. Почуття задоволення, позитивні емоції мають велике значення. За рахунок емоцій підвищується працездатність, а це – один із найефективніших факторів виховання дитини. Вплив емоцій на працездатність пов'язаний з тим, що емоційне збудження втягує в активну діяльність ряд важливих підкоркових центрів, які тонізують кору великих півкуль, підвищують її активність.

Для виховання моральних якостей і розвитку фізичних здібностей було використано багато різноманітних ігор, естафет. Ось деякі з них: «Естафета з стрибками», «Лінійна естафета», «Передача м'яча веденням», «Зайці в городі», «Совонька», «Квач, дай руки», «Горобці», «Всі до своїх прапорців», «Мишоловка», «Білі ведмеді», «Третій зайвий», «День і ніч», «Перекидання м'яча».

Широко застосовувався прийом з гаслом «учень – помічник вчителя» часто залучались діти для допомоги вчителю під час уроку, що покладало на них неабияку відповідальність і сприяло вихованню моральних якостей.

Корекційна діяльність виконувалась за допомогою наступних методичних прийомів:

- ✚ переконання – вплив словом на свідомість, волю та почуття дітей з метою формування в них моральних якостей, які в свою чергу визначають їхні вчинки та поведінку;

- ✚ вправлення – основний шлях формування навичок і звичок, що потребує багаторазове і свідоме виконання вправи;

- ✚ спонукання – головний фактор підвищення інтересу до виконання вправ, прийняття участі у іграх, естафетах, змаганнях;

- ✚ заохочення – позитивна оцінка вчинків і дій учня яка сприяє подоланню і викоріненню у них негативних навиків і звичок поведінки.

Під час виконання фізичних вправ, які спрямовані на формування моральних якостей та фізичних здібностей використовувалися такі педагогічні дії: вимоги, прохання, побажання, вказівки, доручення, завдання, наказ.

На протязі дослідження, в експериментальній групі заняття проводились з урахуванням розробленої методики, спрямованої на виховання моральних якостей у комплексі з фізичними здібностями. В контрольній групі уроки фізичної культури проводилися за загальноприйнятою методикою. Реєстрація показників моральних якостей і фізичних здібностей проводилася двічі: на початку і в кінці експерименту.

Оцінювалися фізичні якості : швидкість, витривалість, гнучкість, сила, спритність, швидко – силові якості. Результати оцінювались за дванадцяти бальною системою: 1 – 3 початковий рівень фізичної підготовленості; 4 – 6 середній; 7 – 9 достатній; 10 – 12 високий. За результатами тестування в обох групах спостерігається збільшення відсотку дітей з високим рівнем фізичної підготовленості і зменшення кількості дітей з її середнім рівнем. Тобто в обох групах розвиток фізичних якостей відбувався під час проведення дослідження майже однаково(рис.1). Це свідчить про можливість використання розробленої методики виховання моральних якостей не заважаючи розвитку фізичних якостей і не порушуючи в цілому навчальну програму.

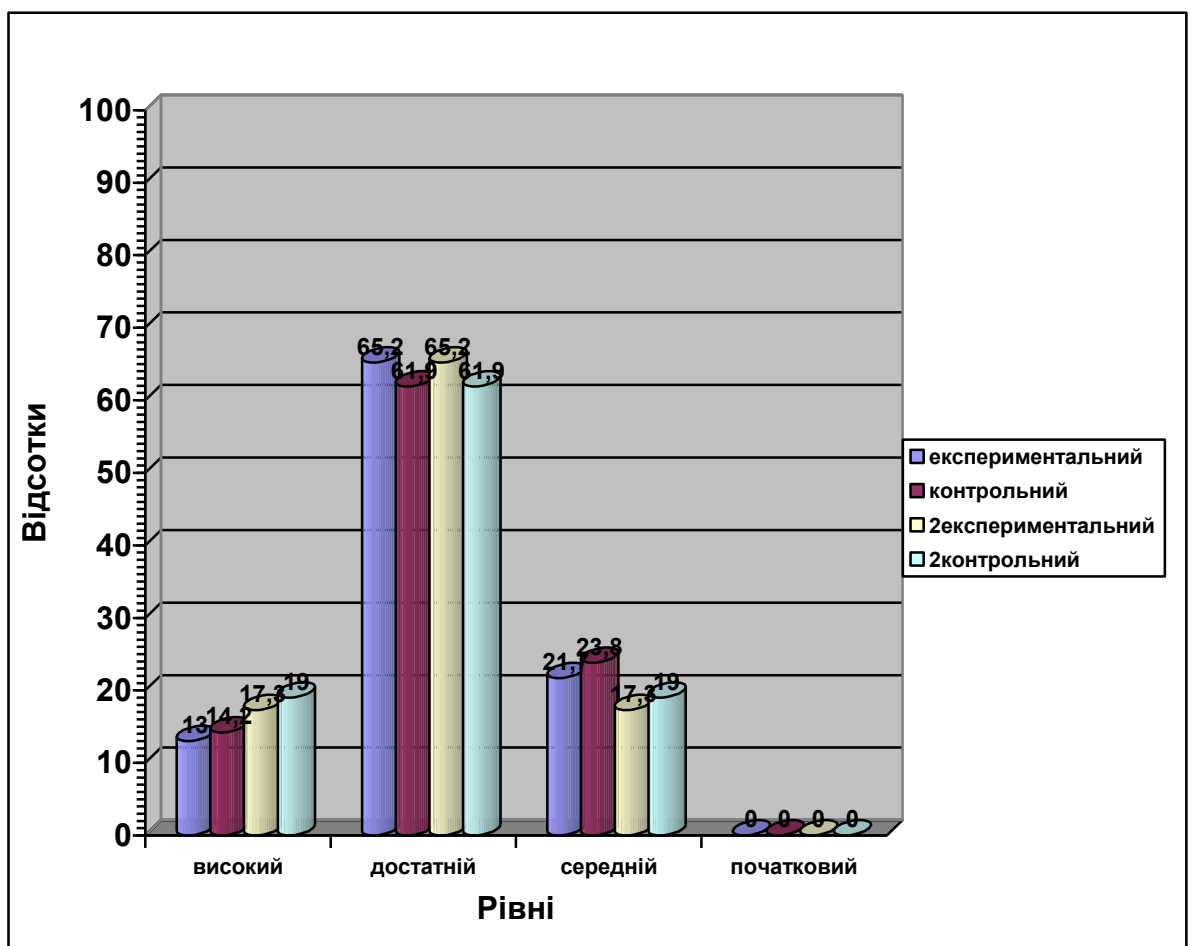

Рис.1. Рівень фізичної підготовленості учнів експериментального і контрольного класів на початку і наприкінці експерименту у відсотках

Розвиток моральних якостей має іншу динаміку. У контрольній групі спостерігається не значне зниження показників моральних якостей (рис.2).

На першій стадії дитина відчуває необхідність виконання правил, тому що вони сприймаються як незмінні. На другій стадії діти усвідомлюють свої вчинки і можливість уникнути покарання. І як наслідок цього можна побачити, що показники вихованості справедливості у дітей наприкінці експерименту підвищились. Саме високий темп приросту справедливості, підвищив загальний рівень вихованості контрольного класу з 9,09 до 9,12 балів. А якщо прослідкувати загальний рівень вихованості за чотирма показниками: працьовитість, відповідальність, чесність, взаємодопомога, то він знизився. Натомість приріст за усіма показниками спостерігається у експериментальної групи (рис.2). Загальний рівень вихованості моральних якостей збільшився з 8,9 до 9,75 балів ($P < 0,05$). Хоч діти теж переживають період переходу від морального реалізму до автономної моралі, це не завадило вплинути на підвищення рівня розвитку моральних якостей. Таку динаміку можна пояснити використанням розробленої методики, що підтверджує доцільність її використання під час уроків фізичної культури з молодшими підлітками.

Для зручності порівняння, дані виражені також за допомогою тривимірної гістограми (рис.2), де хлопці контрольної групи (К-хлопці), а експериментальної (Е-хлопці). Дівчата позначені: контрольна група (К-дівчата), експериментальна (Е-дівчата).

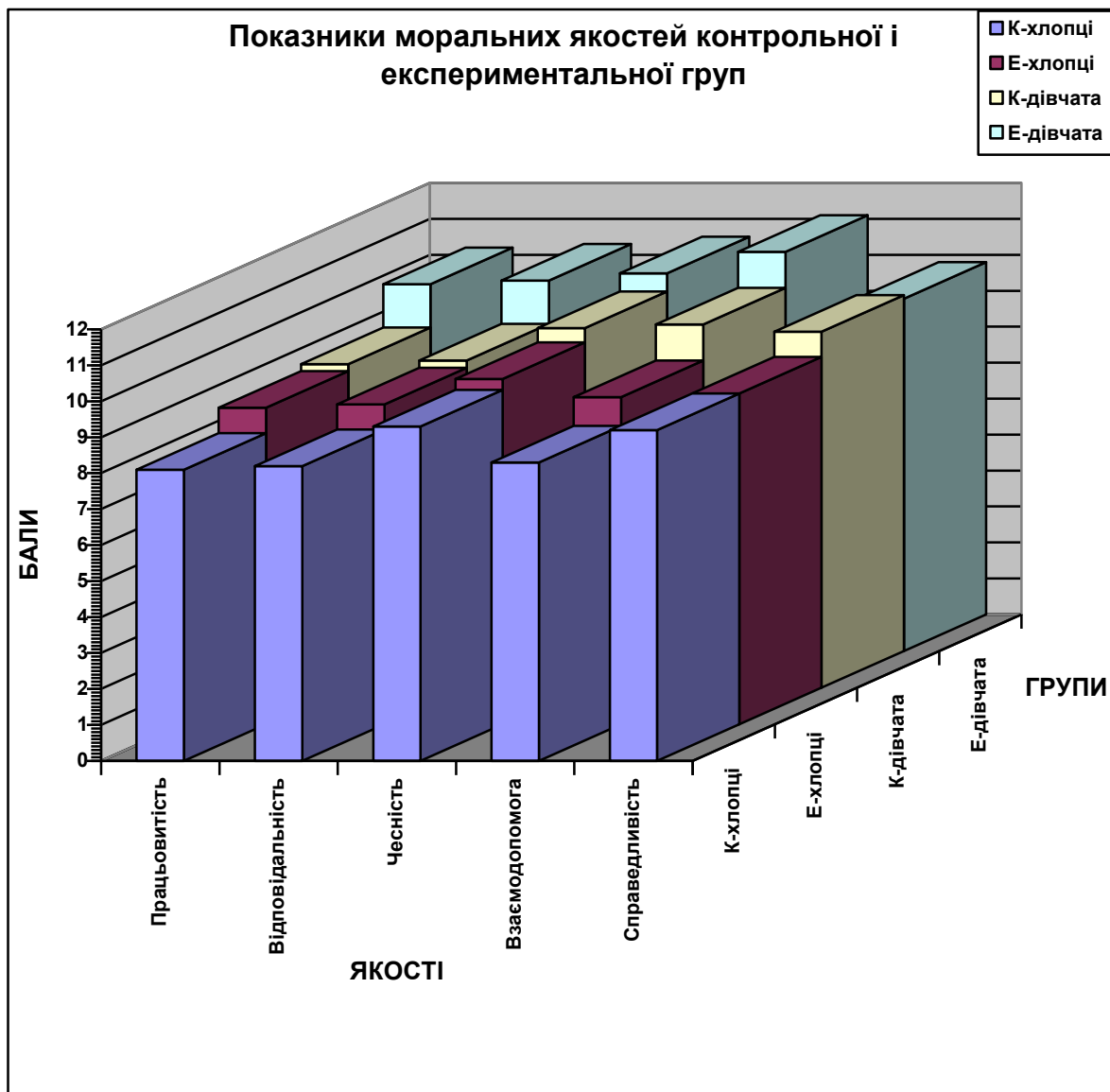

Рис.2. Показники моральних якостей учнів контрольної та експериментальної груп

Таким чином результати проведеного нами формуючого експерименту свідчать про ефективність впливу запропонованих засобів і методичних прийомів формування моральних якостей в молодших підлітків у процесі занять фізичною культурою.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Аналіз науково – методичної та психолого – педагогічної літератури засвідчив, що в підлітковому віці найбільшою мірою формуються такі моральні якості: *взаємодопомога, працьовитість, відповідальність,*

чесність, справедливість. В структурі моральних якостей виділяються три компоненти: *когнітивний, мотиваційно-емоційний і діяльнісний.* Тому запропонована нами методика формування моральних якостей передбачала таку послідовність: вивчення теоретичних основ моралі, формування моральних уявлень і понять; формування мотиваційно – емоційної основи моральної діяльності; організація та зміст занять, що вимагає прояву моральних якостей підлітків під час виконання конкретних вправ і завдань; корекція педагогічних дій, що дозволяє підвищити активність навчально – виховного процесу молодших підлітків.

2. Експериментальна методика виховання моральних якостей молодших підлітків в процесі занять фізичною культурою передбачає широке використання спортивно-ігрового методу. Рухливі ігри, ігри-естафети, тематичні промовки, бесіди та ін., які проводилися під час уроку фізичної культури, позитивно впливають на емоційний стан дитини, підвищують рівень фізичних здібностей та моральних якостей. Корекційна діяльність виконувалась за допомогою наступних методичних прийомів: переконання, вправляння, спонукання, заохочення. Під час виконання фізичних вправ і завдань використовувалися такі педагогічні дії: вимоги, прохання, побажання, вказівки, доручення, завдання, наказ.

3. Порівняльний аналіз даних контрольних та експериментальних класів показує, що запропонована нами методика з широким застосуванням ігрового і змагального методів на уроках фізичної культури сприяла помітному приросту фізичних здібностей і моральних якостей в підлітків експериментального класу. Рухливі ігри, ігри-естафети, тематичні промовки, бесіди та ін., які проводилися під час уроку фізичної культури, позитивно впливають на емоційний стан дитини, підвищують рівень фізичних здібностей та моральних якостей. В подальших дослідженнях бажано акцентувати увагу на психологічній структурі моральних якостей, методики їх оцінювання та особливостях формування в учнів різного віку.

Список бібліографічних посилань

1. Ареф'єв В. Г., Єдинак Г. А. Фізична культура в школі: навчальний посіб. для студентів навчальних закладів II – IV рівня акредитації. 3-є вид. перероб. і доп. / Кам'янець – Подільський: 2007. 248 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Книга друга. Особистісно – орієнтовний підхід: теоретико – практичні засади. К.: Либідь, 2003. 341 с.
3. Богданова О.С. Нравственное воспитание младших школьников: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. М., 1975. 30 с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте: М., 1968. 93 с.
5. Волков Л., Голуб В., Коханець П. Молодший шкільний вік: виховна спрямованість занять фізичною культурою і спортом/ За ред. Л. Волкова. К: Освіта України, 2007. 153 с.
6. Зубалій М. Д., Скрипченко О. В., Волинська Л.В., Огороднічук З.В. Психологія виховання / Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. К.: Просвіта, 2001. С. 347 – 396.
7. Калюжний А. А. Роль вчителя в моральному вихованні школярів. 1994. 187 с.
8. Кузнецова Е. А. Педагогические условия формирования нравственных норм поведения младших школьников: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Одесса, 1997. 16 с.
9. Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. К.: Стилос, 1999. 154 с.
10. Сембрат А.Л. Сутність морального виховання старшокласників у навчально-виховному процесі гімназії // Наукові записки: Збірник наукових статей НДПУ ім. М.П. Драгоманова. Випуск XXI (61) Київ, 2006. С. 163–169.